

CORINA ISABELLA CSISZÁR¹, ROMÂNIA

Claude Karnoouh, *Rituri și discursuri versificate la țăranii maramureșeni. A trăi și a supraviețui în România comunistă*, Traducere, note și postfață de Adrian T. Sîrbu, Cluj – Napoca, Editura Dacia, 1998, 125 p.

Claude Karnoouh s-a născut la 25 martie 1940 la Paris și s-a stins din viață în 12 septembrie 2021 la București. A fost un antropolog, sociolog, și filosof francez, care a trăit timp de 15 ani în România. Pe Claude Karnoouh, l-a preocupat să descopere arta de „a trăi și a supraviețui în România comunistă”, iar cartea redactată în limba franceză în anul 1982 și publicată în limba română în 1998, rămâne pentru satul transilvănean, una dintre cele mai relevante lucrări.

A doua ediție franceză a cărții *Rituri și discursuri versificate la țăranii maramureșeni* i-a fost dedicată preotului Mircea Antal, care slujea la biserica din lemn din satul Breb, astăzi aflată în Patrimoniul Unesco, „al cărui ajutor statornic mi-a ușurat sarcina și, nu în cele din urmă, a cărui prietenie și generozitate m-au ajutat să înțeleg multe lucruri, dar mai ales mulți oameni „în căile și felurile lor”. declară autorul în dedicația sa.

Prima ediție a reprezentat un demers hermeneutic aplicat discursurilor versificate și practicilor rituale matrimoniale și magice ale populației rurale din Maramureș, apărută sub forma unui caiet special al revistei Communication and Cognition, publicată de Editura Universității din Gand, Belgia. Acea primă ediție s-a epuizat iar a doua ediție a autorului străin, trăitor vremelnic în Maramureș, păstrează identic conținutul primei ediții, apare în 1998, după ce în România s-a petrecut evenimentul fără precedent, și anume, dispariția comunismului.

Structurat pe zece capitole, volumul debutează cu o notă asupra ediției, realizată de către traducătorul lucrării, Adrian T. Sîrbu.

Volumul antropologului francez Claude Karnoouh reprezintă o lucrare de cercetare și interpretare a ritualurilor matrimoniale și ceremoniilor care se raportează la acestea, o carte model care „tratează versificația populară, cu intenția de a transmite cât mai fidel fonetismul vorbirii vii a unor țărani maramureșeni”. (p. 5)

Lucrarea continuă cu Un cuvânt înainte la A doua ediție în franceză, scris la Paris în 1997, unde autorul ne mărturisește faptul că miza cercetării sale rămâne „interpretarea lumii ideale elaborate de țăranii din Maramureș” (pag. 11), țărani care sunt cum sunt orice alte ființe umane, calitatea cercetătorului fiind aceea de a-și alege bine informatorii. Le oferă

¹ Drd. Școala Doctorală de Studii Culturale, din cadrul Facultății de Litere, Istorie și Teologie, de la Universitatea de Vest Timișoara; redactor șef la revista Memoria Ethnologica, a Centrului Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale „Liviu Borlan” Maramureș.

recunoștință celor care au contribuit în vreun mod la activitatea sa de cercetare, profesoarei de română Doina Antal din Breb cu care a colaborat asupra versificație textelor culese, Mariei Tiran, materna sa gazdă și prietenului său Mihai Pop, „în ciuda divergențelor noastre teoretice”. (p. 13)

Claude Karnoouh a studiat satele din Transilvania în perioada comunistă, din punct de vedere teoretic, tematic, metodologic. Studiul său este deosebit de relevant, deoarece în cazul antropologiei culturale vorbim despre cercetări de teren, așadar, un tip de investigație care presupune contactul direct cu realitatea cercetată și desfășurarea unei perioade de timp prelungite în cadrul unor comunități. Antropologul a căutat să experimenteze „la vie cotidiene” și înțelegerea practicilor sociale, culturale, spirituale ale comunităților transilvănene. Pentru acea perioadă istorică în care contactul cu străinătatea era strict supravegheat și restricționat iar ceea ce în Occident se comunica despre România erau doar discursuri oficiale, interpretarea acestor forme de interacțiuni devine o contribuție critică la cunoașterea istorico-politică și socio-culturală. Acest lucru este cu atât mai relevant cu cât cercetările lui Claude Karnoouh au căutat să identifice anumite regiuni, precum Maramureșul și tipurile de comunități rurale, care să dea seamă de particularități regionale, tematice, de raportare la realități politice, relații sociale, practici și obiecte culturale locale. Un astfel de demers poate, prin urmare, să ajute la decontextualizarea, pe de o parte, a unei culturi monolitice, respectiv la punerea în lumină a unor subiecte de interes antropologico-social, precum cele din mediul rural maramureșean, într-un context științific mai larg. Astfel, cercetările antropologului francez se adresează lumii țărănești și societății românești din perioada comunistă. Inițierea în relațiile românești atât de complicate în perioada comunismului, s-a făcut prin implicarea unor etnologi români, care i-au îndrumat și le-au recomandat locuri de cercetare, comunități și familii la care să locuiască pe timpul desfășurării acestora. Dintre aceștia se distinge inimosul profesor Mihai Pop de la București, care a sprijinit toate manifestările care au avut ca scop promovarea imaginii Maramureșului, în țară și peste hotare. Studiile lui Claude Karnoouh se adresau în primul rând unui public occidental, cărora realitățile românești, le erau necunoscute, aceștia identificând Transilvania doar cu Dracula. Cercetările lui Claude Karnoouh au conferit temelor studiate în Maramureș, pe lângă descoperirea specificului cultural local și înscrierea lor într-o literatură științifică universală. Ceea ce impresionează este abordarea directă și concretețea relatărilor culese de la vecinii săi care „locuiesc în *josul* satului”.

Claude Karnoouh a desfășurat cercetare în România în 1971, în Maramureș, în satul Breb. Pe Claude Karnoouh l-au preocupat **transformările** pe care le-a suferit satul românesc. Informațiile sale provin dintr-un demers de consultare ale **istoriilor locale**, care au presupus: **observația participativă a ritualurilor**, fiind prezent la evenimentele din cadrul satului Breb; **discuțiile lungi (metoda interviului)** purtate cu localnicii, vecinii din „josul satului.”

Claude Karnoouh constată faptul că riturile tind spre **simplificare**:

- la cele cercetate **în anii 70** deja **dispăruseră discursurile din anii 40 sau 50**;

- în anii 80 au dispărut secvențe întregi ale ritualurilor matrimoniale.

Autorul s-a întors în România după 1990, și a colaborat la noi proiecte de cercetare, cu institute și publicații culturale și i-a fost recunoscută munca de cercetare prin acordarea de diverse distincții, la universitatea pentru care a fost invitat în mod repetat să susțină conferințe. Reflecția sa asupra României și a culturii române a continuat, dincolo de registrul antropologic și sociologic al satului românesc, în care s-a format ca tânăr cercetător și cu care a păstrat legătura și s-a reîntors foarte des. Claude Karnoouh a fost doctorandul Profesorului Mihai Pop.

Pe Claude Karnoouh l-au preocupat transformările pe care le-a suferit satul românesc, prin observații directe și de adaptare la noi tehnici, noi generații și noi strategii economice. Acestea erau, pe de o parte, impulsionate de sistemul economic și politic centralizat, iar, pe de altă parte, apăreau ca forme de adaptare la vremuri. Informațiile pentru Claude Karnoouh provin dintr-un demers de consultare ale istoriilor locale, care au presupus discuții prelungite cu localnicii, o abordare tipic antropologică. În plus și în special acolo unde interesul cercetărilor se mută spre teme de simbolizare culturale, precum mitul, ritul și ritualul, efortul interpretativ personal al antropologului devine și mai pregnant.

Miturile nu pot fi transpuse oricum și oricând, ci numai într-un anumit timp și printr-un anumit ritual. Ritualurile reprezintă o parte integrantă a vieții, și servesc drept mijloc de a da un sens, structură și coeziune comunității. Ritualurile au evoluat de-a lungul timpului, dobândind diferite semnificații raportate la contextele sociale. Ritualul ia naștere din nevoia profundă în cadrul experiențelor profunde și în perioadele de tranziție ale omului. În cadrul unui **ritual se desfășoară** o serie de acțiuni sau ceremonii repetitive, cu o anumită structură și semnificație, într-un anumit context cultural sau religios, având rolul de a oferi un cadru care structurează timpul și spațiul și de a reinstaura ordinea în anumite situații de prag ale vieții. Ritualul punctează vremurile de experiență profundă și tranziție și este o parte esențială a ceea ce ne face și ne menține oameni. Acesta ne oferă un sentiment de structură, susținând o narațiune a vieții noastre, la scară mare, iar la o scară mai mică, au rolul de a reinstaura liniștea, de a alunga temerile în cele mai importante momente ale vieții unui individ. Avem nevoie de ritualuri pentru a face față relațiilor în schimbare.

„Naștere, raporturi sexuale și moarte, iată trei din evenimentele decisive pentru reproducerea oricărei culturi”. (p. 29) Țăranul aflat în situația limită de prag, suspendat între cele două stări, este într-o stare de nesiguranță, de teamă, el neapartținând încă uneia dintre categorii, așteptând să i se ofere „permisiunea” facilitată de rit de a trece în noua stare. Pe lângă rolul de a ajuta la integrarea unui individ la o nouă stare, la o nouă categorie, riturile de trecere au, de asemenea, rolul de a reduce teama, tensiunea și incertitudinea provocate de perioadele de criză și de schimbare. Ritul reduce tensiunile, starea de anxietate și de nesiguranță. În special în epoca modernă, când ritul nu mai este realizat după un ceremonial strict, ci mai mult inconștient, mecanic, încadrat în rutină, este improbabil ca el să accentueze tensiunile. „Nașterea, botezul, raporturile sexuale și căsătoria, moartea și înmormântarea sunt evenimente biologice repetitive pe care „riturile de trecere” le sustrag haosului bezmetic reamintind legile ideale pe care societățile și le-au dat lor înșelor. Ritul

va transfigura evenimentul brut, incontrolabil, ba chiar periculos, într-o realitate inteligibilă și, grație forței de adevăr a reprezentărilor sale, va lua în grijă acest hazard sau dorință, spre a le introduce în ordinea conceptuală”. (p. 29)

Claude Karnoouh observase condiționările instaurate de limbaj(ul ritualic): Când țăranii din Maramureș „*cântă de băut, horesc găina, cântă de jăle, colindă, joacă mireasa*” „pronunță judecăți estetice, categoriile care le întemeiază acestora valorile rămân străine de cele care evaluează calitățile poeziei savante. Asta ne instruiește verbul *a se vâji*: a se potrivi, a se armoniza după o comparație între doi sau mai mulți termeni; vocabula nu semnifică deci deloc că ar fi vorba aici de un simplu acord formal între o serie de versuri și distihuri, ci, dincolo de asta, că ele stabilesc o corespondență complexă (semantică, metaforică și simbolică) între o situație concretă – contextul social al unei nunți, al unui botez sau al unei înmormântări singulare și exigențele unei legi. Cu alte cuvinte, *a se vâji* nu e mai puțin decât recunoașterea, pecetluită de gravitate, a unei adecvări adânci unificând actele, spunerea și gândirea care generează totalitatea rituală” (p. 36), după cum remarcase și dimensiunea profundă, greu-schimbătoare (la presiunea politicului sau a modernizării societății, de pildă) la care posibilitățile de supraviețuire a acestui limbaj ar trebui (fals) să se raporteze: „Dacă riturile și credințele care îi animă ar fi simple supraviețuiri, oamenii care le acționează reprezentările le-ar fi tratat cu o anumită distanță, cu ușurință, aș spune. Însă în Maramureș, ca și în multe alte societăți rurale arhaizante, ei nu fac asta deloc. Așa că, dacă cea mai elementară observație ne arată că acești oameni sunt antrenați mai mult sau mai puțin voluntar în vâltoarea schimbării științifice, tehnice, economice și politice moderne, ei nu rămân mai puțin atașați de respectarea obiceiurilor, a cutumelor lor, serioși și solemni până și în momentele de bucurie și de chef”. (p. 36) Țăranul maramureșean folosea un limbaj care articula în mod autentic experiențele sale de viață, reprezentând o recunoaștere a faptului că sunt o specie socială și care simțea nevoia să marcheze momentele cruciale din viața lor, alături de restul comunității.

Cultura populară reprezintă forma de exprimare pe care o au indivizii din propriile lor tradiții și include modurile de viață, sistemele de valori, credințele și tradițiile, riturile. Dacă acestea ar fi fost simple supraviețuiri, ar fi fost tratate cu o anumită ușurință. Dar maramureșenii în pofida schimbărilor economice, tehnice științifice, politice, rămân în continuare atașați de obiceiurile și cutumele lor, deoarece prin intermediul acestora, devin conștienți de ei înșiși și de lumea înconjurătoare. Există teama unor specialiști cu privire la pierderea tradițiilor noastre ancestrale. Dar, de fapt, avem de a face cu obiceiuri noi. Ca expresii active ale spiritului uman, sistemul obiceiurilor nu se pierde ci se află într-o continuă schimbare și regenerare. Societatea evoluează și se schimbă simultan și mentalitatea și percepția asupra vieții. Actualitatea și contextualitatea sunt două noțiuni care definesc natura obiceiurilor, făcând parte din esența lor. Astfel, s-a criticat uneori noțiunea folosită de supraviețuire a faptelor culturale, pentru că, afirmă Claude Karnoouh „o credință, un rit nu supraviețuiesc! Sau ele persistă în sânul unei culturi imuabile sau ele se transformă modificându-și formele expresive, uneori semnificațiile în cadrul unei reorganizări totale a câmpului cultural.” (p. 18)

Riturile de trecere pot fi privite ca narațiuni despre oameni, despre idealurile și identitățile lor sociale, despre modul cum ei înțeleg relațiile dintre sexe, dintre viață și moarte. Într-adevăr, în Maramureș, ritualurile, tradițiile și discursul poetic oral au fost întotdeauna părți integrante ale vieții sătenilor. Prin intermediul acestora, ei au interpretat aspectele importante ale vieții lor. „Comunitățile rurale care încă practică aceste ritualuri rămân imune în fața inovațiilor de orice fel”. (p. 20) De asemenea, ritualul și limbajul le-au permis să comenteze asupra unor practici mai ample, chiar dacă astfel de practici par să situeze comunitatea în centrul universului.

Antropologul Claude Karnoouh analizează în cartea sau spunerea rituală matrimonială atât la feminin, cât și la masculin. În cazul spunerii rituale matrimoniale la feminin, există în dialectul maramureșean verbul *a grăi*, care face referire la toate discursurile trecute sau prezente, iar verbul *a cânta* „e rezervat doar instrumentelor muzicale, cu dublu sens, cântă cetera...ceterașu cântă, muzicantul cântă din vioară. Enunțarea rituală reclamă o specificație a spunerii *a cânta de jale*, a se lamenta, *a cânta morții*, a psalmodia versurile funebre, *a cânta de băut*, a cânta instrumental, melodii de băutură care îngăduie femeilor să enunțe spunerea lor, *a hori găina*, a zeflemisi găina”. (p. 53)

„Să ne îndreptăm acum atenția spre adjectivul feminin *horitoare*, a cărui polisemie subliniază, prin intermediul calităților și defectele aceleia care se pricopsește cu el, câteva din valorile sociale asumate de ritual”. (p. 55) La nuntă, atunci când ceterașii cântau de chiuit, socăcița jucând rolul horitoare *zeflemitoare*, *batjocuritoare*, *bună de gură*, se întrecea în strigături satirice, cu nașa sau nașii mirilor, moment în care se poate observa cu multă ușurință spiritul critic al oamenilor din satul tradițional, adresat, în special, fetelor și femeilor leneșe. Ele nu torc, nu țes, nu cos, nu spală, nu fac mâncare sau nu se îngrijesc de curățenia lor sau a gospodăriilor. Singurul lucru care le preocupă este jocul satului și nunta. Aici verbul *a hori* și adjectivul său *horitoare* sunt folosite cu sens peiorativ, cu sensul de a *ocări*, „care introduce (...) ideea de dezvăluire publică a unor evenimente în mod obișnuit menite să rămână în intimitatea conversațiilor domestice:

*De-ai si așă lucrătoare,
Pă cum ești die horitoare
N-ar umbla bărbatu tău
Cu cămeși die lipidiău
Cânepuca ți-ar si tiară
Și pânza pă rudă afară.* (p. 56)

Pentru a înțelege mai bine întinderea semantică a verbului *a hori*, este surprinsă o spunere femeiască în cadrul unei nunți din 1976. Horitoarea, o femeie de curând măritată după normele satului, surprinde în versurile sale ceva ieșit din comun, care sfidează cutumele comunității și anume, relația precară și pasionată pe care o trăiau mirii, patima, dar și vrăjitoria practică de către mireasă:

*Tu, mireasă, miresucă,
Tare bine ti-ai gândit
La iosag n-ai lăcomit
Gânditu-ti-ai tare bine
N-ai făcut așa ca minie
N-ai lăcomit la iosag
Ți-ai luat omuț pă plac
N-ai lăcomit la avere
Ți-ai luat om pă plăcere. (p. 62)*

Pentru a afirma satisfacția care îi revine, horitoarea folosește verbul *a lua*, termen care exprimă în mod normal versiunea masculină a acordului matrimonial. Prin *a lua*, ea vrea să spună *a cumpăra*, adică a lua ceva în schimbul a altceva, fie pământ, bunuri imobiliare sau bani. Pentru bărbații tineri, sătenii folosesc de regulă expresia *și-a luat nevastă*. Fetele nu-și cumpără soț, pe ele părinții *le dau*, adică le cedează, le oferă sau *le vând*. (p. 62)

În cazul spunerii rituale matrimoniale la masculin, autorul face referire la verbul *a striga*, care în cadrul ritualului devine răcnet, cu rolul de a produce un zgomot asurzitor. În cadrul ritualurilor erau incluse gestică și discursul verbal. Domeniul desfășurării strigăturii este destul de bogat, la nunți, botezuri, petreceri, joc, clacă, băută, șezători, actanții principali fiind feciorii și bărbații. Femeia horește, bărbatul face strigături, relația femeie – bărbat în cadrul unor ritualuri, își are legile ei, la fel cum se întâmplă și în viață. În cadrul nunților, „bărbații nu proferează decât o singură spunere liturgică cu ocazia jocului miresii; e vorba de răscumpărarea miresei de către rudele soțului ei și de către el însuși, în cursul unui dans de tip *învârtită*”. (p. 67) Acest joc popular, cere executarea sincronă a mișcărilor, într-o anumită succesiune, iar strigăturile sunt cele care au rolul de a anticipa gestică. *Strigătura nupțială* este cea mai semnificativă din repertoriul nupțial și reprezintă cheia ceremonialului. Strigătura de nuntă cultivă entuziasmul, dar, uneori, batjocurește și ironizează. În cadrul nunții, strigătura chiar dacă ironizează, ne referim la o ironie fină, versurile sunt umoristice, pline de tâlc, care stârnesc râsul, dar care au o funcție cathartică. Strigăturile sunt expresii ale riturilor de separare, de unire și de integrare. Strigăturile li se adresează miresei, mirelui, nașilor și soacrelor.

„A *striga*, la fel ca și *strigătură*, s-a format pornind de lalatinescul *strigare* (forma populară a lui *strix*, *strigis* care (...) desemnează vrăjitoarea, meșteroaia sau vârcolacul. Formele romanice trimit la *striga*, iar româna din Maramureș a conservat acest sens și această formă în termenul *strigoii*, substantiv masculin desemnând dublul persoanei vii, un fel de suflare de viață care, ieșind din insul adormit și transformându-se în flăcăului sau în animal, câine sau pisică, se înverșunează să-i înspăimânte pe trecătorii nocturni”. (p. 68)

În cadrul ritualurilor proclamarea normelor are ca formă de expresie strigătura, pe care o putem apropia de descântec, cu scopul lui de a salva de forțele malefice. Astfel că,

strigările peste sat, pe care le amintește antropologul Claude Karnoouh, „instaurează relații complementare între lumea vrăjitoarelor și aceea a căsătoriei”. (p. 68) Ce pot să fie strigările peste sat, dacă nu moduri specifice de practicare a descântecelor, cu funcție de exorcizare. Așadar, strigătura în acest context, exprimă o acțiune magică. Bărbatul propune o sumă de norme iar femeia este aceea care le îndeplinește. Strigătura masculină, acest vacarm care acompaniază discursurile liturgice femeiești, horea găinii, învelitul miresei, mersul alaiului la cununie, are rol apotropaic și care „par să preîntâmpine puterile farmecelor și incantațiilor proferate și urzite în secret”. (p. 69)

Spunerea masculină sau *strigătura la joc* are rolul de a face morală publică, aceste versuri biciuind și satirizând întâmplări și lucruri nedorite a se petrece. Reușita țelului moralizator depinde de felul în care e rostită strigătura și de către cine e spusă. Feciorii sunt cei care își permit să satirizeze, să ironizeze, să dea sfaturi impudice, să își plângă soarta sau chiar să își destăinuie aventurile amoroase. Strigătura exprimă o judecată etică, o judecată de grup, cu efect moralizator, „care uneori atinge o violență surprinzătoare și pe care numai situația rituală o face acceptabilă” (p. 75), chiar și atunci când aceasta se referă la un caz particular. Claude Karnoouh surprinde următoarele versuri la un joc duminical:

*După dealu cu tăciune
Fac fetele rugăciune (spurcăciune)
Sâmbăta, duminica
Să să poată mărita.* (p. 75)

Versurile fac referire la anumite practici magice dorite a rămâne secrete, de a vrăji iubitul, folosind ca elemente diferite murdării, scursuri, necurății și spurcăciuni, produse ale corpului uman, practici magice efectuate totuși în afara zilelor de post. „Dacă timpul rămâne încă tabu, locul evocat (...) nu mai respectă nicio interdicție”. (p. 76) Culesul mătrăgunei reprezintă un ritual magico-erotic iar culesul plantei magice cere o anumită specializare din partea actantelor, un timp anume, un loc specific, „dincolo de ogoarele satului, în luminișurile pădurii, într-o pădure surdă”. (p. 76) Nicio altă plantă nu necesită atâtea rigori precum **mătrăguna**, la cules, prelucrat, întrebuințat. Mătrăguna, planta cu virtuți spirituale, numită poamă bună, are un rol deosebit și o influență directă asupra forțelor vitale ale omului, ea are puterea de a mărita fetele. Culesul plantei nu se face la întâmplare, ci se supune unui ritual riguros. Fetele au obligația curățeniei erotice, a tăcerii, a tainei și singurătății, a nudității, atingerilor și dansului, cerându-i mătrăgunei ajutorul în versuri:

*Mătrăgună poamă bună
Mărită-mă păstă-o lună
Că die nu mi-i mărita
Da die dulce oi mânca
Că de nu mi li-i aduce
Da ieu-oi mânca de dulce.*

Se pare că ținut în secret, acest discurs femeiesc confirmă finalitățile magiei de dragoste care țintește explicit la încheierea de alianțe matrimoniale. (p. 76)

Pentru o analiză cât mai concludentă, a diferențelor între **spunerea rituală la feminin și la masculin**, antropologul, a depășit cadrul ceremonialului nupțial, observând și alte **rituri de trecere** și intrând și în sfera **practicilor magice**.

Cercetătorul concluzionează că interpretările sale au cel puțin două calități:

1. Un ritual bine ales evocă în el însuși aspectele vieții comunitare, sub forma unor entități expresive, sub forma altor ritualuri sau sub forma instituțiilor: magia, ierarhia de neam, raporturi economice;

2. Acestea provin chiar din izvoarele gândirii țaranului cercetat.

